

Dangiras Mačiulis, Rimvydas Petrauskas, Darius Staliūnas, *Kto wygrał bitwę pod Grunwaldem. Tradycja Grunwaldzka wśród narodów Europy Środkowo-Wschodniej*, Instytut Pamięci Narodowej, The Lithuanian Institute of History, Warszawa 2020, ss. 360, ISBN 978-83-8229-065-3

Mimo że od prawie 40 lat *memory studies* należą do kanonu badań historycznych, przeżywając rozkwit na przełomie ostatnich dwóch stuleci, to w historiografii przeważają badania skoncentrowane na narodowych, definiowanych wedle kategorii XIX- i XX-wiecznych, „miejscach pamięci”. Publikacji zawierających studia nad bi-¹ lub multilateralnymi² miejscami pamięci jest o wiele mniej. Wymagają one bowiem nie tylko rozległej erudycji, lecz także opanowania specyficznego warsztatu i metodologii badań transregionalnych i transnarodowych. Wymagana jest też w nich często perspektywa *à travers les siècles*, nie zawsze odpowiadająca specjalistycznemu i tradycyjnie podzielonemu na chronologiczne epoki warsztatowi historyka-eksperta w dziedzinie historii tzw. pierwszego stopnia.

Przykładem studium jednego z kluczowych multilateralnych *lieu de mémoire*, jakie stanowi bitwa pod Grunwaldem w polskiej, litewskiej i niemieckiej, a także innych narodowych kulturach pamięci, jest monografia autorstwa trzech uznanych historyków litewskich: Dangirasa Mačiulisa, Rimvydasa Petrauskasa i Dariusa Staliūnasa. Wydanie jej polskiego tłumaczenia pt. *Kto wygrał bitwę pod Grunwaldem. Tradycja Grunwaldzka wśród narodów Europy Środkowo-Wschodniej* ukazało się pod auspicjami Instytutu Pamięci Narodowej we współpracy z Litewskim Instytutem Historii w Wilnie w 2020 r. Publikacja ta obejmuje nie tylko analizę litewskiej, polskiej i niemieckiej, lecz także białoruskiej, ukraińskiej oraz imperialnych rosyjskiej i sowieckiej kultur i polityk pamięci.

Książka rozpoczyna się od obejmującej krótki zarys metodologiczny *Przedmowy* oraz rozdziału wstępnego *Rok 1410*, dającego skrótowy opis wydarzeń związanych z genezą i przebiegiem militarnego starcia, które w różnych kulturach i językach zwane jest bitwą pod Grunwaldem (pol.) – *Žalgirio mūšis* (lit.) – *Schlacht bei Tannenberg* (niem.),

¹ Zob. m.in. Mathieu OLIVIER, *Bitwa pod Grunwaldem. (Nie)udane mity zwycięstwa*, [in:] *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, t. 1: *Wspólne / Oddzielne*, red. Robert TRABA, Hans Henning HAHN, współpraca Maciej GÓRNY, Kornelia KOŃCZAL, Warszawa 2014, s. 270–287; Igor KĄKOLEWSKI, *Krzyżacy. Przekłęci i bohaterowie*, [in:] *ibid.*, t. 2, s. 225–248, w formie digitalnej w Open Access: *Krzyżacy. Przekłęci i bohaterowie*, [in:] *Wyobrażenia przeszłości. Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, red. Robert TRABA, Hans Henning HAHN, współpraca Maciej GÓRNY, Kornelia KOŃCZAL, Warszawa 2017, s. 73–96, <https://scholar.com.pl/en/free-ebooks/1749-wyobrazenia-przeslosci-polsko-niemieckie-miejsca-pamieci.html> [dostęp z 21 III 2022], DOI: 10.7366/9788373839212.

² *Remembering the Jagiellonians* (Remembering the Medieval and Early Modern Worlds), ed. Natalia NOWAKOWSKA, London–New York 2019. Por. też moją recenzję tej pracy: Igor Kąkolewski, [rec.] Natalia NOWAKOWSKA, *Remembering the Jagiellonians*, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, t. 64: 2020, s. 165–172.

Битва пад Грунвальдам (lub *Танэнбёрская бітва*, biał.), *Грунвальдська битва* (ukr.), *Грунвальдская битва* (*Битва при Танненберге*, ros.). W wymienionych tutaj narodowych kulturach pamięci tradycja grunwaldzka, instrumentalizowana jako metafora aktualizująca przeszłość na potrzeby bieżącej propagandy lub dyskursu publicznego, zajmuje bardziej lub mniej eksponowane miejsce. Stąd też w ujęciu porównawczym można mówić o „asymetryczności” bitwy pod Grunwaldem jako miejsca pamięci. Poza tym zbiorowa pamięć o niej rozwijała się „skokowo” – jak podkreślają autorzy recenzowanej pracy – tj. po czasach koniunktury na pamięć o Grunwaldzie następowały okresy jego wyparcia z eksponowanego miejsca w panteonie narodowych kultur pamięci, zanim znowu powróciły czasy odnowionej koniunktury.

Gros recenzowanej monografii stanowi sześć rozdziałów omawiających ewolucję Grunwaldu jako miejsca pamięci kolejno od XV do XVIII w., w „długim wieku XIX”, okresie między dwoma wojnami światowymi, następnie zaś latach drugiej wojny światowej, kończąc na okresie powojennej dominacji Związku Socjalistycznych Republik Sowietkich w Europie Wschodniej aż do upadku imperium sowieckiego.

Rozdział XV–XVI w. *Początki kultury pamięci* zawiera podsumowanie znanych polskiemu czytelnikowi badań głównie polskiej i niemieckiej historiografii nad początkami tradycji grunwaldzkiej. Autorzy kolejno omawiają pierwsze przedstawienia bitwy w kronikarstwie staropolskim, niemieckim i zachodnioeuropejskim u schyłku średniowiecza i początku epoki nowożytnej, powiązania pamięci o tym wydarzeniu z obchodami kościelnego święta Rozesłania Apostołów oraz najważniejszymi artefaktami związanymi z bitwą (dwa miecze grunwaldzkie przechowywane w skarbcu koronnym do 1795 r. oraz zdobyczne chorągwie krzyżackie w katedrach w Krakowie i Wilnie zachowane przynajmniej do schyłku XVI w.), następnie zaś przechodzą do czasów powolnego zamierania pamięci o Grunwaldzie w Rzeczypospolitej XVII i XVIII w. Na podstawie wcześniejszych wyników badań wspominają też o występującej w późnośredniowiecznych źródłach zachodnioeuropejskich wizji bitwy pod Grunwaldem jako „zwycięstwa pogan”, fantazyjnej tytułaturze Witolda jako „króla Saracenów” i równie fantazyjnemu umieszczeniu w szeregach przeciwników Zakonu obok Rusinów z Nowogrodu i Tatarów, także Turków oraz Saracenów z Syrii i Persji (s. 31). Ten wydawałoby się marginalny i oderwany od rzeczywistości wątek wydaje mi się istotny. Ukazuje bowiem, na ile rzeczywistość historyczna może być instrumentalizowana jako swoista metafora na potrzeby opisu bieżącej sytuacji politycznej – w tym przypadku przedstawienia z perspektywy Europy Zachodniej wypadków na wschodnich terenach kontynentu głównie jako fragmentu ekspansji świata osmańskiego w chrześcijańskiej Europie.

Istotny dla konstrukcji narracyjnej recenzowanej monografii jest podrozdział *Czas dyskusji narodowych. Spory Litwinów i Polaków o zwycięstwo*. Jednym z ważniejszych motywów dla litewskiej pamięci bitwy, poczynając od tzw. *Kroniki Bychowca* z lat dwudziestych XVI w., jest polemika z wyraźnie zaznaczonym w *Rocznikach* Jana Długosza motywem odwrotu / ucieczki oddziałów litewskich z pola bitwy i interpretacja Grunwaldu jako wiktorii Litwinów przy pasywnym udziale polskich sojuszników (s. 32 i n.). Motyw ten okaże się w przyszłości kluczowy dla litewskiej percepcji Grunwaldu i przypisywaniu decydującej roli Witoldowi i Litwinom w grunwaldzkiej wiktorii.

Przy okazji omawiania tematyki aktualizacji metafory „Krzyżaków” we wczesnej epoce nowożytnej autorzy mogli również sięgnąć do odniesień żywych w kulturze pamięci dawnych Prus Królewskich, mianowicie obecnego w dyskursach politycznych od połowy XVII w. porównania Krzyżaków do Kozaków. Na fali oburzenia na zbuntowaną w 1648 r. Kozaczyznę w publicystycznych utworach powstałych w Prusach nie wahano się porównywać Kozaków do Krzyżaków, a zapędy Chmielnickiego do postępowania tyrańca. Zakon w sposób typowy dla wczesnonowożytnej kultury pamięci mieszkańców Prus Królewskich przedstawiano jako „zbrodniczy i zdrażliwy”, zbuntowanych Kozaków zaś ostrzegano, że może im przypaść podobny los jak niegdyś Krzyżakom, którzy wskutek swej żądzy władzy i lekceważenia wolności poddanych zostali usunięci z Prus. Głosy potępiające powstanie Chmielnickiego nabrały szczególnie aktualności po ugodzie perejaśławskiej 1654 r. oraz w okresie szwedzkiego potopu, gdy miasta pruskie musiały udowodnić swoją lojalność wobec Korony Polskiej³. To z dzisiejszej perspektywy dość egzotyczne porównanie Krzyżaków do Kozaków znajdzie swoje zaskakujące dla polskiego czytelnika asocjacje w późniejszej epoce kształtowania się nowoczesnej litewskiej tradycji grunwaldzkiej.

Dużo nowych informacji dla polskiego czytelnika przynoszą kolejne rozdziały recenzowanej książki, traktujące o kształtowaniu się kultury pamięci o Grunwaldzie w epoce powstawania nowoczesnych narodów litewskiego, białoruskiego i ukraińskiego oraz ich „wynalezionych tradycji”⁴. Obok dobrze znanej i opracowanej w polskiej historiografii tematyki genezy polskiej „czarnej legendy” Krzyżaków w epoce romantyzmu (gdy Krzyżacy stawali się nie tylko metaforą Prusaków, lecz także niekiedy – jak w Mickiewiczowskim *Konradzie Wallenrodzie* – najpotężniejszego z zaborców: Moskali) zwłaszcza ciekawe są rozważania dotyczące wyobrażeń Grunwaldu w litewskiej narracji historycznej schyłku XIX i początku XX w. oraz reakcji nowoczesnych Litwinów wobec interpretacji polskich i panslawistycznych (s. 54–83). Od pierwszych publikacji historii Litwy w języku litewskim pióra Simonasa Daukantasa z pierwszej połowy XIX w. czerpie swe początki charakterystyczna również dla późniejszej niepodległościowej litewskiej kultury pamięci tradycja przedstawiania wielkiego księcia Witolda jako głównego bohatera i rzeczywistego dowódcy połączonych armii w bitwie pod Grunwaldem.

Dla nowoczesnej polskiej tradycji grunwaldzkiej istotną rolę odegrały obchody 500-lecia bitwy w roku 1910. Ich kulminację stanowiło uroczyste Triduum 15–17 lipca w Krakowie, na które jednak nie przybyli mimo skierowanego do nich zaproszenia

³ Na temat poglądów na powstania kozackie mieszkańców Prus Królewskich zob. Karin FRIEDRICH, *Inne Prusy. Prusy Królewskie i Polska między wolnością a wolnościami (1569–1772)*, tł. Grażyna WALUGA, Poznań 2005, s. 179–194, 203 i n.; Igor KĄKOLEWSKI, *Krzyżacy jako metafora. Pamięć o wojnie 13-letniej w obchodach jubileuszy inkorporacji Prus Królewskich do Korony Polskiej w epoce staropolskiej*, [in:] Johann Daniel TIETZ VEL TITTIUS, *Całkowite poddanie ziem pruskich na rzecz Polski. Die gänzliche Ergebung der Lande Preußen an Polen*, red. Igor KĄKOLEWSKI, tł. Ewa DRZAZGOWSKA, Patrycja CZERWIŃSKA, Chojnice 2017, s. 100 i n.

⁴ Eric HOBBSBAWM, *Masowa produkcja tradycji: Europa, lata 1870–1914*, [in:] *Tradycja wynaleziona*, red. Eric HOBBSBAWM, Terence RANGER, tł. Mieczysław GODYŃ, Filip GODYŃ, Kraków 2008, s. 275–375.

Litwini i Ukraińcy. Reprezentanci nowoczesnego narodu litewskiego odmawiali też wspólnego z Polakami obchodzenia jubileuszu zarówno na Litwie etnicznej, jak i na emigracji w USA. Opozycja wobec polskiej narracji historycznej z przełomu XIX i XX w., podważającej zabiegi Litwinów, Białorusinów i Ukraińców do odrębności państwowej, znajdowała swój wyraz także w zgodnym przedstawianiu Grunwaldu w litewskich, białoruskich i ukraińskich publikacjach okolicznościowych jako wiktorii w głównej mierze Litwinów i narodów będącymi sukcesorami średniowiecznej Rusi (s. 74 i n). Mimo to właśnie na początku XX w. ustabilizowała się ostatecznie nazwa *Žalgiris*, będąca dosłownym tłumaczeniem polskiej nazwy Grunwald, na określenie bitwy z 1410 r.

Dla nowoczesnej świadomości białoruskiej istotną rolę odgrywała tutaj wizja Wielkiego Księstwa Litewskiego jako państwa litewsko-białoruskiego, widoczna m.in. w publikacjach z 1910 r., a także poglądach Waclawa Lastouskiego, białoruskiego publicysty, literaturoznawcy i historyka, później zaś premiera Białoruskiej Republiki Ludowej (1918–1919), której terytorium na podstawie ryskiego traktatu pokojowego z marca 1921 r. zostało podzielone przez odrodzoną Polskę i Rosję Radziecką. Jednak wizja Wielkiego Księstwa Litewskiego jako państwa litewsko-białoruskiego okazała się również nie na rękę działaczom narodowego ruchu litewskiego, podkreślającym w opozycji do Polaków głównie litewskość Wielkiego Księstwa. Natomiast koncept Księstwa jako wspólnego państwa litewsko-białoruskiego, przeżywającego w XV i początkach XVI stulecia swój „złoty wiek”, w tym podkreślanie roli elementu „białoruskiego” w wiktorii grunwaldzkiej zarówno na sowieckiej Białorusi (tutaj jednak w zależności od okresowego przyzwalania przez centralne władze ZSRS na narrację „narodową” w republikach sowieckich), jak i w białoruskich środowiskach niepodległościowych, stanie się wiódącym motywem w narracji białoruskiej kultury pamięci w XX w.⁵

Žalgiris jako kluczowe miejsce nowoczesnej litewskiej pamięci zaczął kształtować się po uzyskaniu niepodległości przez Litwę w okresie międzywojennym. W rozdziale *Między dwiema wojnami światowymi* zostały obszernie omówione tradycje grunwaldzka i tannenberska w Polsce i Niemczech. W kulturze pamięci tych ostatnich została ona wzbogacona o nowy mit „drugiego Tannenbergu” – druzgoczącego zwycięstwa niemieckiego odniesionego pod dowództwem Paula von Hindenburga nad armią rosyjską Aleksandra Samsonowa w Prusach Wschodnich na początku pierwszej wojny światowej w 1914 r. Dla kształtowania się nowoczesnej litewskiej tradycji grunwaldzkiej szczególnie istotną rolę odegrały obchody 500-lecia śmierci wielkiego księcia Witolda ogłoszone w 1930 r. w smetonowskiej Republice Litwy rokiem jubileuszowym Witolda Wielkiego (s. 96–113). W kontekście tej zakrojonej na państwową skalę Witoliady świętowano też 520 rocznicę *Žalgirio mūšis*, przy tej okazji aktualizując metaforę Krzyżaków na potrzeby ówczesnej sytuacji politycznej – litewskich dążeń

⁵ Zob. m.in. Hienadz SAHANOWICZ, *Polska tradycja historiograficzna w białoruskiej wizji Zakonu Krzyżackiego*, [in:] *Kultura polityczna w Polsce*, t. 6: *Litwa w polskiej tradycji i kulturze politycznej*, cz. 1, red. Marceli KOSMAN, Poznań 2006, s. 15–24, a także ostatnio: Генадзь САГАНОВІЧ, *Грунвальд у беларускай гісторыі: спроба разбору палітычнага міфу*, Мінск 2015 [Hienadz SAHANOWICZ, *Hrunwal'd u bielaruskaj historyi: spoba razboru palitycznaha mifu*, Minsk 2015].

do odzyskania Wilna przyłączonego do II Rzeczypospolitej. Konflikt litewsko-polski o stolicę dawnego Wielkiego Księstwa sprzyjał pojawieniu się po stronie litewskiej nowych asocjacji, które w Polsce do tej pory pozostają mało znane. Przykładowo podczas przemówienia, transmitowanego przez radio kowieńskie, generał, lekarz i założyciel otwartego w 1930 r. w Kownie Muzeum Wojskowego im. Witolda Wielkiego, Vladas Nagevičius-Nagius stwierdzał, że co prawda wśród dawnych Krzyżaków było wielu Niemców, jednak w tej chwili to Polacy, dawni sojusznicy Litwinów, „stali się nowymi Krzyżakami”, okupując „naszą stolicę Wilno” (s. 102). Zarazem podczas uroczystości jubileuszowych niechętnie wspominając udział w bitwie Polaków, przypominało braterstwo broni z Czechami, a reprodukcja *Bitwy pod Grunwaldem* Jana Matejki, w której malarz (z ojca Czech) na pierwszym planie przedstawił monumentalną postać Witolda, a w bocznej części, ale na eksponowanym miejscu Jana Žižkę, została подарowana przedstawicielom wojska czechosłowackiego przez litewskiego attaché wojskowego w Pradze (s. 106).

Następny obszerny rozdział, zatytułowany *W latach II wojny światowej*, prezentuje instrumentalizację mitu Grunwaldu (oraz niemieckiego mitu Tannenbergu w nawiązaniu do bitwy z 1914 r. postrzeganej w Niemczech jako dziejowa „zemsta” za klęskę z 1410 r.) w szczególnie skomplikowanej sytuacji konfliktów przebiegających nie tylko między poszczególnymi narodami, lecz także podziałów politycznych wewnątrz społeczeństw, które znalazły się pod niemiecką i sowiecką okupacją. Stąd też paralelność w odwołaniach do tradycji grunwaldzkiej w nazwach oddziałów partyzanckich polskich i litewskich – Grunwald i *Žalgiris* – walczących zarówno w szeregach podziemia niepodległościowego, jak i komunistycznego. We fragmencie poświęconym nazistowskiej propagandzie i planom podboju Polski w 1939 r. można by jedynie dodać, że obok wspomnianej przez autorów „Akcji Tannenberg” mającej na celu likwidację przedstawicieli polskiej inteligencji (s. 137), podobną nazwę nosiła przeprowadzona przez niemieckie służby specjalne akcja napaści na radiostację w Gliwicach, która stała się pretekstem do rozpoczęcia napaści III Rzeszy na Polskę. Poza tym przytoczone przez autorów za Normanem Davisem zdanie rzekomo z informacji Heinricha Himmlera dla Adolfa Hitlera: stolica „narodu, który od 700 lat blokuje nam Wschód i od pierwszej bitwy pod Tannenbergiem [Grunwaldem] ciągle staje na naszej drodze” pochodzi nie z początku powstania warszawskiego, ale okresu jego upadku (21 IX 1944) i miało usprawiedliwiać całkowite zniszczenie Warszawy⁶. Swoją drogą przy okazji nasuwa się pytanie o znajomość i antypatię Himmlera do polskiej sienkiewiczowskiej narracji – wiemy bowiem, że już w okresie międzywojennym czytał on w niemieckim tłumaczeniu *Krzyżaków* Henryka Sienkiewicza, robiąc na marginesach książki notatki⁷.

⁶ Mowa Heinricha Himmlera: *Rede vor den Wehrkreisbefehlshabern und Schulkommandeuren in Jägerhöhe am 21.9.1944*, cyt. za: Hanns von KRANNHALS, *Der Warschauer Aufstand 1944*, Frankfurt am Main 1962, s. 308–309.

⁷ Wolfgang WIPPERMANN, *Der Ordensstaat als Ideologie. Das Bild des Deutschen Ordens in der deutschen Geschichtsschreibung und Publizistik* (Einzelveröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin, Bd. 24; Publikationen zur Geschichte der deutsch-polnischen Beziehungen, Bd. 2), Berlin 1979, s. 261–263.

Ciekawą część tego rozdziału stanowią fragmenty poświęcone sowieckiemu obrazowi Grunwaldu w czasie tzw. Wielkiej Wojny Ojczyźnianej. Podczas gdy w okresie sojuszu i współpracy III Rzeszy z ZSRS cenzura sowiecka dokonała starannego „oczyszczenia” własnej polityki pamięci z antyniemieckich akcentów, to po napaści Niemiec na Związek Sowiecki 22 VI 1941 r. sięgnięto na powrót do arsenału miejsc pamięci w rosyjskiej kulturze pamięci w poszukiwaniu motywów dogodnych do propagandowej instrumentalizacji przeciw nazistowskiemu Niemcom. Bitwę pod Grunwaldem interpretowano, podobnie jak w XIX-wiecznej rosyjskiej tradycji imperialnej, jako przykład zwycięstwa koalicji narodów słowiańskich nad Niemcami, w której rolę kluczową odegrały „rosyjskie” pułki smoleńskie. Podobna wizja będzie również występować w powojennej narracji oficjalnej sowieckiej polityki historycznej na poziomie ogólnopaństwowym, pozostawiając w Litewskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej tylko niewielki margines na przypomnienie o wiodącej roli Litwinów w zmaganiach pod Grunwaldem. Zarazem litewscy komuniści musieli podkreślać sojusz z narodem rosyjskim jako „wielkim bratem” innych narodów słowiańskich, których przedstawiciele walczyli na polu bitwy w 1410 r.

Mimo że motyw antykrzyżacki odgrywał w antynazistowskiej propagandzie sowieckiej rolę istotną (jednym z przykładów jest m.in. częste użycie inwektywy o średniowiecznej jeszcze genezie o Niemcach jako „psich głowach”), to bitwa pod Grunwaldem ustępowała w sowiecko-rosyjskim *imaginarium* rzekomo wielowiekowych zmagania z żywiołem germańskim miejsca zwycięstwa Aleksandra Newskiego na jeziorze Pejpus w 1242 r. nad oddziałami zakonu krzyżackiego i połączonego z nim zakonu kawalerów mieczowych (s. 140 i n). Ważną aktualizację przyniósł ostatni etap drugiej wojny światowej i oficjalna sowiecka interpretacja walk o Berlin w 1945 r. jako „drugiego Grunwaldu” (s. 183–191). Refleksem tego wydarzenia w polskiej komunistycznej propagandzie był znany (przez autorów niewspomniany) plakat *Grunwald 1410 – Berlin 1945* Tadeusza Trepkowskiego, po wojnie jednego z najbardziej znanych przedstawicieli polskiej szkoły plakatu. Omówiona obszernie przez autorów sowiecka stylizacja walk o Berlin w 1945 r. jako powtórki bitwy pod Grunwaldem pozwala lepiej skontekstualizować rolę tego motywu w komunistycznej polityce pamięci w Polsce pod koniec drugiej wojny światowej, a także w latach powojennych, gdy odwołania do tradycji grunwaldzkiej (jako akceptowanej części odrzucanej przez komunistów tradycji jagiellońskiej) stały się jednym z istotnych elementów legitymizacji nowych zachodnich granic Polski i propagandowej stylizacji tzw. Ziemi Odzyskanych na „pradawne ziemie piastowskie”.

Ostatni rozdział recenzowanej książki przedstawia losy Grunwaldu jako miejsca pamięci właśnie w okresie powojennym w kulturach i politykach pamięci państw bloku wschodniego aż do upadku komunizmu. Znajdziemy w nim omówienie ewolucji PRL-owskiej tradycji grunwaldzkiej: od obchodów jubileuszy na Polach Grunwaldzkich w 1945 oraz 1960 r. aż do jej karykaturalnej instrumentalizacji podczas stanu wojennego i kompletnej dyskredytacji w oczach dużej części społeczeństwa poprzez działania w latach 1981–1995 nacjonalistyczno-komunistycznego Zjednoczenia Patriotycznego „Grunwald”. Zarazem autorzy recenzowanej pracy obszernie omawiają mało dostrzeżone w Polsce obchody 550 rocznicy Grunwaldu na sowieckiej Litwie (s. 229–253), a także jej uczczenie w litewskich środowiskach emigracyjnych

(s. 254–265). Swoistym majstersztykiem narracji jest podrozdział pt. *Dwa miecze Vytautasa Kłovy kontra Krzyżacy Aleksandra Forda* porównujący treści znaczących dla kształtowania nowoczesnej tradycji grunwaldzkiej dzieł artystycznych – operowego i filmowego – inspirowanych obchodami w 1960 r. (s. 267–280).

Reasumując, należy podkreślić bardzo dobrą orientację autorów nie tylko w litewskich i polskich, lecz także rosyjsko-, białorusko- i ukraińskojęzycznych źródłach oraz literaturze przedmiotu. Oczywiście historycy zajmujący się badaniem poszczególnych narodowych kultur pamięci i tradycji grunwaldzkich będą mogli zgłaszać szczegółowe uwagi i postulaty uzupełnień. Natomiast trzeba docenić doskonale trans- i interkulturowe wycucie wymiarów kultur pamięci, zwłaszcza zaś tych funkcjonujących w przestrzeni sowieckiej i postsowieckiej. Rzecz raczej rzadka u polskich historyków zainteresowanych głównie własnymi narodowymi mitami, którzy przy ich dekonstrukcji (i konstrukcji nowych) nie zawsze okazują niezbędne wycucie wielokulturowości i wieloperspektywiczności w swym naukowym warsztacie. Zwłaszcza na tym tle recenzowana publikacja jest godna najwyższego uznania.

Polskiemu czytelnikowi, nawet dobrze zaznajomionemu z meandrami własnej narodowej kultury pamięci, pozwala ona dostrzec szerszy kontekst kształtowania mitu grunwaldzkiego w innych niż polska narodowych kulturach pamięci. Właściwie należałoby zachęcić historyków z innych państw sukcesorów dawnej Rzeczypospolitej do podobnych prób analizy miejsc pamięci wspólnych dla dwóch, trzech lub czterech narodów – posługując się terminologią Jerzego Giedroycia i Juliusza Mieroszewskiego – strefy ULB⁸ plus PL. Wtedy może uda się wreszcie w nowoczesnej polskiej historiografii i kulturze odkryć nowe wymiary „dziejów Polski” i zrozumieć, czym jest historia wielokulturowych monarchii Jagiellonów, a także I i II Rzeczypospolitej z innej niż polska perspektywy. Przedefiniować w duchu, w jakim apelował o pojmowanie dziejów Polski na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. Józef Gierowski⁹. Dobrze bowiem jest uwolnić się z XIX- i XX-wiecznych wąsko pojmowanych narodowych miazmatów, dzieląc się przeszłością z najbliższymi sąsiadami oraz dostrzegając i respektując ich perspektywę na to, co w przeszłości wspólne.

Igor Kąkolewski*

 <https://orcid.org/0000-0001-5721-3988>

⁸ Zob. Michał URBAŃCZYK, *Idea ULB (Ukraina – Litwa – Białoruś) w myśli Jerzego Giedroycia i Juliusza Mieroszewskiego*, <https://repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra/publication/67837/edition/66136/content> [dostęp z 21 III 2022]; Tomasz KAMIŃSKI, Marcin FRENKEL, *Aktualność tzw. „doktryny Giedroycia” w kontekście polityki Unii Europejskiej wobec Rosji*, *Przegląd Europejski* 2019, nr 2, s. 69–83.

⁹ Józef GIEROWSKI, *O nowe ujęcie dziejów Rzeczypospolitej polsko-litewskiej*, [in:] *Polska – Kresy – Polacy. Studia Historyczne* (Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 1636; Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia, nr 116), red. Stanisław CIESIELSKI, Teresa KULAK, Krystyn MATWIJOWSKI, Wrocław 1994, s. 7–14.

* Centrum Badań Historyczny, Polska Akademia Nauk w Berlinie;
Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

 igor.kakolewski@cbh.pan.pl

BIBLIOGRAFIA

- Friedrich, Karin. *Inne Prusy. Prusy Królewskie i Polska między wolnością a wolnościami (1569–1772)*. Translated by Grażyna Waluga. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2005.
- Gierowski, Józef. "O nowe ujęcie dziejów Rzeczypospolitej." In *Polska – Kresy – Polacy. Studia Historyczne*, edited by Stanisław Ciesielski, Teresa Kulak and Krystyn Matwijowski, 7–14. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994.
- Hobsbawm, Eric. "Masowa produkcja tradycji: Europa, lata 1870–1914." In *Tradycja wynaleziona*, edited by Eric Hobsbawm and Terence Ranger, 275–375. Translated by Filip Godyń and Mieczysław Godyń. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2008.
- Kamiński, Tomasz and Marcin Frenkel. "Aktualność tzw. 'doktryny Giedroycia' w kontekście polityki Unii Europejskiej wobec Rosji." *Przegląd Europejski* (2019) issue 2: 69–83.
- Kąkolewski, Igor. "Krzyżacy jako metafora. Pamięć o wojnie 13-letniej w obchodach jubileuszy inkorporacji Prus Królewskich do Korony Polskiej w epoce staropolskiej." In Johann Daniel Tietz vel Titius, *Całkowite poddanie ziem pruskich na rzecz Polski. Die gänzliche Ergebung der Lande Preußen an Polen*, edited by Igor Kąkolewski, 69–142. Translated by Ewa Drzazgowska and Patrycja Czerwińska. Chojnice: Urząd Miejski (Chojnice), Fundacja Inicjatyw Obywatelskich Marcina Fuhrmanna, 2017.
- Kąkolewski, Igor. "Krzyżacy: Przekłęci i bohaterowie." In *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, vol. 1: *Wspólne / Oddzielne*, edited by Robert Traba, Hans Henning Hahn, Maciej Górny and Kornelia Kończal, 225–248. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2015.
- Kąkolewski, Igor. "Krzyżacy. Przekłęci i bohaterowie." In *Wyobrażenia przeszłości. Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, edited by Robert Traba, Hans Henning Hahn, Maciej Górny and Kornelia Kończal, 73–96. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2015. Accessed March 22, 2022. <https://scholar.com.pl/en/free-ebooks/1749-wyobrazenia-przeslosci-polsko-niemieckie-miejsca-pamieci.html>.
- Kąkolewski, Igor. Review of *Remembering the Jagiellonians* by Natalia Nowakowska. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 64 (2020): 165–172.
- Krannhals, Hanns von. *Der Warschauer Aufstand 1944*. Frankfurt am Main: Bernard und Graefe Verlag für Wehrwesen, 1962.
- Mačiulis, Dangiras, Rimvydas Petrauskas and Darius Staliūnas. *Kto wygrał bitwę pod Grunwaldem. Tradycja Grunwaldzka wśród narodów Europy Środkowo-Wschodniej*. Translated by Beata Piasecka. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, The Lithuanian Institute of History, 2020.
- Nowakowska, Natalia, ed. *Remembering the Jagiellonians*. London, New York: Routledge. Taylor & Francis Group, 2019.
- Olivier, Mathieu. "Bitwa pod Grunwaldem. (Nie)udane mity zwycięstwa." In *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, vol. 1: *Wspólne / Oddzielne*, edited by Robert Traba, Hans Henning Hahn, Maciej Górny and Kornelia Kończal, 270–287. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2014.

- Sahanovich, Hyenadz'. *Hrunval'd u byelaruskay historyi: sproba razboru palitychnaha mifu*. Minsk: Myedysont 2015.
- Sahanowicz, Hienadz'. "Polska tradycja historiograficzna w białoruskiej wizji Zakonu Krzyżackiego." In *Kultura polityczna w Polsce*, vol. 6: *Litwa w polskiej tradycji i kulturze politycznej*, part 1, edited by Marcei Kosman, 15–24. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Instytut Nauk Politycznych i Dziennikarstwa, 2006.
- Urbańczyk, Michał. "Idea ULB (Ukraina – Litwa – Białoruś) w myśli Jerzego Giedroycia i Juliusza Mieroszewskiego." Accessed March 21, 2022. <https://repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra/publication/67837/edition/66136/content>.
- Wippermann, Wolfgang. *Der Ordensstaat als Ideologie. Das Bild des Deutschen Ordens in der deutschen Geschichtsschreibung und Publizistik*. Berlin: Colloquium Verlag, 1979.

